

OTTO PÖGgeler, *Philosophie und hermeneutische Theologie. Heidegger, Bultmann und die Folgen*, wyd. Wilhelm Fink, München 2009, ss. 313, ISBN 978-3-7705-4403-5.

Teologowie podkreślający hermeneutyczny charakter swojej dyscypliny, podejmujący wysiłek uwyrażnienia wszystkich, także pozareligijnych założeń hermeneutyki wiary, zwracają uwagę na związek tej hermeneutyki z myśleniem filozoficznym: z rekonstrukcją ontologicznych i antropologicznych czynników rozumienia religijnego, z semiotyczną analizą języka wiary, z opisem warunków egzystencjalnej aplikacji religijnych idei, znaczeń i wartości. Dlatego postulują trwały dialog hermeneutycznie uprawianej teologii z filozofią. Z drugiej strony filozofowie posługujący się metodą hermeneutyczną wskazują na możliwość wykorzystania hermeneutyki filozoficznej w teologii. Zbieżność tych perspektyw od dawna wyznaczała – i nadal wyznacza – ważny horyzont współpracy obydwu nauk. W drugiej połowie XX w. świadectwem podobnej współpracy teologii i filozofii – hermeneutyki wiary i hermeneutyki filozoficznej – była twórczość takich autorów, jak: E. Schillebeeckx, E. Biser, D. Tracy, W. Jeanrond, C. Geffre, G. Ebeling, R. Schaeffler, E. Coreth, P. Ricœur, W. Pannenberg, I. Dalferth i O. Bayer. Otto Pöggeler w swojej książce rekonstruuje kontekst genezy tego nurtu; sięga do pism Heideggera i Bultmanna oraz do badań i twórczości ich uczniów; analizuje założenia i tezy koncepcji hermeneutycznych oraz warunki możliwości, program i konkretne przykłady związanej z hermeneutyką współpracy między teologią a filozofią.

Książka obejmuje trzy części. W pierwszej autor omawia splot wzajemnych odniesień i powiązań zachodzących między teologią Bultmanna a filozofią Heideggera; ukazuje zbieżność zainteresowań oraz płaszczyzny współpracy badawczej. Czytelnik otrzymuje najpierw rzeczowy i starannie przygotowany przegląd zagadnień pokazujących wspomnianą zbieżność zainteresowań. Bultmann zajmował się

egzegezą i teologią Nowego Testamentu. Ale nie ograniczał się do poszukiwań mających na celu tworzenie przedmiotowej wiedzy z zakresu tych dyscyplin. Sporo uwagi poświęcał związanym z egzegezą i teologią Nowego Testamentu problemom natury teoriopoznawczej, metodologicznej i antropologicznej. Przedmiotem jego badań były m.in. następujące zagadnienia: formy przekazu biblijnego, hermeneutyka tekstów biblijnych, struktura aktu wiary, relacja między wiarą a historią, historyczno-kulturowy kontekst i podmiotowe warunki rozumienia wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi wiary chrześcijańskiej. Podejmując te problemy, Bultmann odwoływał się do filozofii. Szczególnym kontekstem odniesienia była dla niego filozofia Heideggera – przejął z niej pojęcie egzystencji, elementy koncepcji dziejowości, kategorie fenomenologicznej analizy aktów duchowych oraz program egzystencjalnej interpretacji tych aktów. Heidegger zajmował się przede wszystkim problematyką szeroko pojętej filozofii bytu oraz hermeneutyką filozoficzną. Nie stronił przy tym od zagadnień z zakresu filozofii religii. Nawiązywał też do teologii chrześcijańskiej. Najbardziej znaczącym rezultatem jego filozoficzno-teologicznych poszukiwań była, opracowana m.in. na podstawie egzegezy pism św. Pawła, fenomenologia życia religijnego; w jej ramach opisywał i wyjaśniał możliwe doświadczenie Boga; z niej wyprowadził zasady egzystencjalnej interpretacji aktów religijnych. Zarówno rzeczowe motywy, jak i biograficzne okoliczności (bliska znajomość, liczne spotkania, bogata korespondencja) przesądziły o naturalnym zbliżeniu otwartej na myśl filozoficzną teologii Bultmanna i nawiązującej do wątków teologicznych filozofii Heideggera. Uważna lektura pierwszego rozdziału pierwszej części książki pozwala ustalić najważniejsze punkty tego zbliżenia. Są to: (1) wspólne tematy badań, np. świadomość historyczna w pismach Nowego Testamentu, obecność pojęć filozoficznych w języku biblijnym, związek między objawieniem religijnym a doświadczeniem ludzkim, geneza chrześcijańskiego doświadczenia wiary; (2) podobne metody analizy, np. fenomenologiczny opis aktów duchowych czy egzystencjalna interpretacja wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi; (3) podobne terminy i kategorie filozoficzne, np. egzystencja, dziejowość, doświadczenie, sens życia, sytuacje graniczne; (4) te same źródła inspiracji, np. poglądy św. Augustyna, M. Lutra, S. Kierkegarda, R. Otto, M. Schelera czy K. Jaspersa. Pöggeler wnikliwie analizuje tę zbieżność zainteresowań, przybliża kontekst jej genezy, wskazuje zakres faktycznej recepcji pojęć, założeń i poglądów, rekonstruuje rzeczowy i logiczny porządek wzajemnych odniesień. Jego wykład daje dobry wgląd w złożony, wielorako uwarunkowany proces kształtowania się wspólnego horyzontu problemowego i podobnej postawy poznawczej, w proces twórczej korelacji teologicznych i filozoficznych pytań, sposobów myślenia i kategorii językowych.

Drugi rozdział pierwszej części książki ukazuje (najpierw) konkretne płaszczyzny współpracy badawczej między Bultmannem a Heideggerem. W szczególowej, także w tym wypadku bardzo dobrze udokumentowanej rekonstrukcji Pöggelera na czoło wysuwają się dwie z nich. Pierwszą jest analiza porównawcza teologii Lutra i teologii św. Pawła, drugą – analiza możliwości fenomenologicznego ujęcia teologii jako takiej. Heidegger zainteresował się teologią Lutra, dostrzegając w niej określone motywy filozoficzne: krytykę greckiej metafizyki w zakresie nauki o Bogu oraz udział osobowych i egzystencjalnych kategorii w wyjaśnianiu konkretnych przekonań wiary chrześcijańskiej. Analizując pochodzenie i sposób aplikacji owych kategorii, zwrócił uwagę na bliski (rzeczowy i formalny) związek teologii reformatora z myślą św. Pawła; na poziomie struktury logicznej istotą tego związku było podobieństwo założeń poznawczych, sposobów myślenia i form dyskursu. W roku akademickim 1923/1924 w Marburgu Heidegger uczęszczał na prowadzone przez Bultmanna seminarium z etyki św. Pawła. Zakres wspólnych dociekań wyznaczały następujące kwestie: pojęcie grzechu, możliwość i porządek usprawiedliwienia, moralny wymiar aktu wiary, zależność między wiarą a sumieniem. W każdym przypadku właściwym narzędziem analizy była metoda fenomenologiczna, z kluczowym dla niej pytaniem o egzystencjalne warunki doświadczenia religijnego i moralnego oraz o egzystencjalny wymiar religijnych i moralnych idei, znaczeń i wartości. W toku tych wspólnych poszukiwań kształtował się nowy typ egzegezy: hermeneutyki wykraczającej poza granice tradycyjnych badań historyczno-krytycznych, uwzględniającej obecny kontekst rozumienia tekstu, otwartej na praktyczno-egzystencjalny horyzont sensu. Pochodną egzystencjalnej egzegezy była metoda interpretacji egzystencjalnej opracowana dla potrzeb systematycznej refleksji nad wiarą. Autor książki rzeczowo i starannie opisuje wspomniane seminarium: przedstawia skład osobowy, charakteryzuje przebieg dyskusji, omawia formułowane poglądy i stanowiska. Ze szczególną dokładnością rekonstruuje ten nurt debaty, w którym wyłoniło się biblijno-filozoficzne uprawomocnienie egzystencjalnej koncepcji samego aktu wiary oraz egzystencjalnej hermeneutyki wyobrażeń, przekonań i wypowiedzi wiary.

Drugą płaszczyzną współpracy między Bultmannem a Heideggerem była analiza możliwości fenomenologicznego ujęcia teologii. Jej wyniki zostały przedstawione w dwóch tekstach: w eseju Heideggera *Phänomenologie und Theologie* oraz w szkicu Bultmanna *Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament*. Pöggeler wnikliwie bada obydwa teksty; charakteryzuje wskazane w nich momenty wzajemnego odniesienia między strukturą poznawczą teologii a fenomenologią, tłumaczy, jak Bultmann i Heidegger rozumie możliwość fenomenologicznego ujęcia teologii jako nauki, wyjaśnia, na czym polegała komplementarność ich stanowisk.

W świetle poczynionych przez niego ustaleń nowe ujęcie teologii było pomysłem suponującym zastąpienie metafizycznego uzasadnienia wiary w Boga (i tym samym metafizycznego systemu wiedzy o Bogu) fenomenologią wiary i życia religijnego oraz egzystencjalną hermeneutyką wiary. Heidegger uważał, że teologia jest „nauką pozytywną” typu humanistycznego; obejmuje ona takie czynności, jak: opis zdarzeń historycznych, analiza aktów osobowych i interpretacja tekstów; ważne są w niej momenty praktycznej aplikacji poznanych idei, znaczeń i wartości; podejście fenomenologiczne jest w jej przypadku ze wszech miar potrzebne i usprawiedliwione. Bultmann myślał podobnie. W jego argumentacji kluczową rolę odgrywała nowa (spójna z treścią fenomenologicznych założeń) koncepcja objawienia i wiary. Autor *Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament* podkreślał, że objawienie biblijne ma charakter wydarzenia; jest ono aktem komunikacji osobowej, samoudzieleniem się Boga człowiekowi; będąca korelatem objawienia wiara ma analogiczną strukturę – jest osobowo zaangażowanym i egzystencjalnie ważnym doświadczeniem Boga, decyzją określającą sposób bycia i działania człowieka. Takie rozumienie podstawowych kategorii religijnych przesądziło o rozumieniu teologii. Również dla Bultmanna była ona przede wszystkim fenomenologią i egzystencjalną hermeneutyką objawienia i wiary. Cechowało ją antropologiczne nastawienie – na pierwszy plan wysuwały się takie motywy, jak: otwartość człowieka na rzeczywistość Boga i objawienia Bożego, samodoświadczenie i samorozumienie podmiotu wiary oraz egzystencjalny kontekst myślenia religijnego.

Dwa ostatnie paragrafy drugiego rozdziału zawierają omówienie przyczyn, które spowodowały rozejście się dróg Bultmanna i Heideggera. Autor książki rekonstruuje te przyczyny, ustala hierarchię ich ważności, określa ich rolę i znaczenie. Czyni to z właściwą sobie starannością; posługuje się rzetelną argumentacją, w rozumiały sposób objaśnia zdarzenia i okoliczności, formułuje obiektywne, wyważone sądy. W jego ocenie przyczyny, o których mowa, wystąpiły po jednej i drugiej stronie. Heidegger po powrocie do Freiburga w 1929 r. okazywał wyraźny dystans do niektórych wcześniejszych swoich poglądów, także tych związanych z wiarą religijną; w toku nowych badań, m.in. z zakresu filozofii Nietzschego, poezji Hölderlina i antycznej literatury greckiej, głosił tezy podważające wyjątkowość oraz historyczne i kulturowe znaczenie chrześcijaństwa; skłaniał się w stronę humanizmu wolnego od religijnych norm i wartości; przyjmował możliwość wyłącznie egzystencjalnej – w istocie nieisteistycznej – tematyзації wiary chrześcijańskiej. Bultmann, z oczywistych względów, odrzucał takie podejście; bronił autonomii wiary chrześcijańskiej; uzasadniał możliwość i faktyczne istnienie chrześcijańskiego humanizmu; podkreślał, że istotą wiary jest bezwarunkowe zaufanie człowieka do Boga. Tak duża różnica poglądów musiała oznaczać koniec współpracy.

Druga część książki dotyczy problemu historyczności objawienia. Pöggeler przedstawia stanowisko Bultmanna oraz poglądy jego uczniów. Wskazuje przy tym filozoficzne założenia i filozoficzny kontekst refleksji o objawieniu. Pierwszy rozdział tej części jest poświęcony biblijnej idei objawienia. Autor analizuje poglądy egzegetów: H. Schliera i E. Käsemanna, sięga do prac filozofów: M. Heideggera i H. Jonasa, przywołuje stanowisko katolickiego teologa E. Bisera. W każdym przypadku, podkreślając oryginalność proponowanych ujęć i rozwiązań, pokazuje ich związek z myślą Bultmanna. Lektura tego rozdziału umożliwi poznanie koncepcji egzegetyczno-teologicznych, odnoszących się do wielu ważnych zagadnień współczesnej nauki o objawieniu. Chodzi m.in. o następujące zagadnienia: relacja między objawieniem a historią, antropologiczne motywy (i pojęcia) Nowego Testamentu, tożsamość i autonomia biblijnego kerygmatu wiary, obecność pojęć filozoficznych w języku objawienia biblijnego, sposób i zakres demitologizacji biblijnego przekazu. Pöggeler rekonstruuje założenia owych koncepcji, omawia zawarte w nich tezy i postulaty, ocenia ich wartość i znaczenie. Uzupełnieniem tego wykładu jest prezentacja metateologicznych poglądów Bultmanna z późnego okresu jego twórczości. Chodzi o poglądy dotyczące źródeł, przedmiotu i celu teologii. Autor analizuje przyjęte przez Bultmanna (spójne z jego nauką o objawieniu) pojęcie wiary (i jej noetycznych funkcji), tłumaczy, jak Bultmann rozumiał tradycyjne określenie teologii jako nauki o Bogu, charakteryzuje przedstawione przez niego uzasadnienie związku między poznaniem Boga i objawienia Bożego a samopoznaniem człowieka (podmiotu wiary i refleksji teologicznej). Wszelkstronnie i rzeczowo ukazuje wkład Bultmanna do badań z zakresu teorii teologii.

Tematem drugiego rozdziału drugiej części książki jest relacja między religią a historią. Także w tym wypadku hermeneutycznym układem odniesienia są tezy Heideggera i Bultmanna. W ich świetle Pöggeler komentuje poglądy takich autorów, jak: E. Troeltsch, F. Overbeck, C. Schmitt, E. Rothacker, H. Blumenberg, J. Ritter, J. Assmann, J. Habermas i K. Löwith. W centrum uwagi znajdują się tutaj następujące zagadnienia: relatywizm historyczny i kulturowy, pluralizm religijny, zależność między historią naturalną a historią zbawienia, historyczny wymiar świadomości religijnej, znaczenie filozofii dziejów dla teologii, polityczne aspekty religii, sekularyzacja, dialog międzyreligijny i międzykulturowy. Czytelnik otrzymuje wyczerpujący przegląd tych zagadnień oraz erudycyjny wykład związanych z nimi koncepcji. Istotną wartością tego wykładu są jego elementy interpretacyjne. Należy odnotować twórcze podejście do tradycyjnych pytań i odpowiedzi dotyczących relacji między religią a historią. Autor dostrzega nowe problemy, uwzględnia pomijane dotąd założenia, motywy i konteksty, dokonuje odważnej reinterpretacji niektórych ujęć. Interesujące są m.in. jego przemyślenia na temat pluralizmu

religijnego; Pöggeler wskazuje ważny kierunek filozoficzno-teologicznej refleksji nad tym faktem; odwołuje się przy tym do pojęć i tez wypracowanych w filozofii dialogu; na poziomie wniosków łączy postulat akceptacji pluralizmu religijnego z potrzebą poszukiwań mających na celu określenie obiektywnej prawdy każdej konkretnej religii.

Trzecia – ostatnia – część książki poświęcona jest wprost relacji między teologią a filozofią. Obejmuje ona dwa krótkie rozdziały. W pierwszym autor śledzi augustyńskie motywy w filozofii Heideggera i jego uczniów. Pokazuje przy tym, w jakim stopniu i zakresie myśl św. Augustyna wpłynęła na kształt współczesnej hermeneutyki filozoficznej, oraz, w toku dalszych rozważań, w jakim znaczeniu hermeneutyka filozoficzna może być (i faktycznie jest) użyteczna w interpretacji wyobrażeń i przekonań wiary chrześcijańskiej. Drugi rozdział to wykład z meta-teologii. Pöggeler konstatuje, że teologia jest hermeneutyką, tłumaczy, na czym polega hermeneutyczny charakter poznania i myślenia teologicznego. Odwołuje się do argumentów systematycznych i historycznych. Również w tym wypadku czyni to z właściwą sobie starannością: rzeczowo i dogłębnie analizuje strukturę poznawczą teologii, przytacza trafne przykłady hermeneutycznego ujęcia tej dyscypliny, w czytelny sposób ukazuje związek między rozumieniem wiary a refleksją filozoficzną.

Książka Pöggelera stanowi ważny wkład do rozważań nad naturą poznania i myślenia teologicznego. Jej wartość i znaczenie można ująć przy pomocy następujących twierdzeń. (1) Znajdujemy w niej rzeczowe i spójne uzasadnienie hermeneutycznego charakteru teologii. Na szczególną uwagę zasługuje „teoretyczno-egzegetyczny” kontekst tego uzasadnienia. Autor umiejętnie korzysta z osiągnięć współczesnej metodologii nauk biblijnych, poprawnie rekonstruuje normatywny porządek czynności egzegetycznych oraz podstawowe kryteria interpretacji tekstu, wnikliwie objaśnia związek między hermeneutyką wypowiedzi biblijnych a systematyczną hermeneutyką wyobrażeń i przekonań wiary. (2) W przedstawionym w książce modelu hermeneutyki są obecne reguły gwarantujące zachowanie właściwej równowagi między przedmiotowym a podmiotowym (praktyczno-egzystencjalnym) sensem wypowiedzi, wyobrażeń i przekonań. Pöggeler trafnie wskazuje i rzetelnie omawia odpowiednie sposoby korekty hermeneutyki zagrożonej niebezpieczeństwem subiektywizacji religijnych idei, znaczeń i wartości. (3) Analizując hermeneutyczny wymiar poznania i myślenia teologicznego, autor podkreśla istotną rolę filozofii w interpretacji wyobrażeń i przekonań wiary. Książka zawiera gruntowne – historyczne i systematyczne – uzasadnienie związku teologii z filozofią. W ramach tego uzasadnienia Pöggeler odwołuje się do filozoficznych implikacji biblijnego języka wiary, zwraca uwagę na filozoficzny kontekst idei Boga oraz

na obecność filozoficznych założeń i na udział filozoficznych kategorii w interpretacji wyobrażeń i przekonań religijnych. (4) Książka ukazuje religijny wymiar myślenia filozoficznego. Autor przytacza liczne argumenty na rzecz tezy głoszącej, że autentyczna filozofia jest otwarta na pytania religijne i na religijny horyzont sensu, jak również argumenty potwierdzające to, że myśl chrześcijańska była – i nadal jest – czynnikiem inspirującym myśl filozoficzną. (5) Ważnym elementem kompozycji książki jest historyczny porządek przedstawionych w niej rozważań. Ułatwia on rozumiejącą lekturę tekstu, pozwala prześledzić rozwój stanowisk i koncepcji. (6) Wartość i znaczenie książki Pöggelera trudno przecenić. Jest ona bardzo dobrym wprowadzeniem do problematyki relacji między teologią a filozofią i jednocześnie erudycyjnym wykładem tej problematyki. Należy ją polecić wszystkim zainteresowanym szeroko pojętą metodologią poznania teologicznego.

Jan Cichoń

Źródła do dziejów Prószkowa. *Quellen zur Geschichte von Proskau*, red. naukowa ANDRZEJ HANICH, przy współpracy HUBERTA DOBRANOWSKIEGO, wyd. Instytut Śląski, Opole 2012, ss. 578, ISBN 978-83-7126-283-8, 978-83-7511-141-5; *Studia do dziejów Prószkowa*, red. ANDRZEJ HANICH, Wydawnictwo Maria, Opole 2014, ss. 271, ISBN 978-83-64868-12-2.

W ostatnich latach na rynku czytelnicy pojawiły się dwa obszerne dzieła opracowane pod redakcją naukową ks. Andrzeja Hanicha pt. *Źródła do dziejów Prószkowa. Quellen zur Geschichte von Proskau* (Opole 2012) oraz *Studia do dziejów Prószkowa* (Opole 2014). Pierwsza z wymienionych publikacji wydana została nakładem Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu, a druga przez Wydawnictwo „Maria” w Nowej Rudzie i Parafię św. Jerzego w Prószkowie.

Ks. prof. dr hab. Andrzej Hanich jest proboszczem parafii pw. św. Jerzego w Prószkowie, pracownikiem naukowym w PIN – Instytucie Śląskim w Opolu, a w minionych latach był sekretarzem abp. Alfonsa Nossola, radcą Kurii Diecezjalnej w Opolu i jej rzecznikiem prasowym, następnie organizatorem i pierwszym dyrektorem radia diecezjalnego – Radia Plus Opole (obecnie Radio DOXA). Jest wybitnym znawcą dziejów kultury chrześcijańskiej w XX w. oraz źródeł o proveniencji kościelnej, autorem 12 pozycji książkowych oraz 125 artykułów naukowych i popularnonaukowych z zakresu historii Kościoła kato-

lickiego na Śląsku Opolskim w latach II wojny światowej i okresie powojennym. Jest również pomysłodawcą i realizatorem wielu akcji społecznych na rzecz Kościoła i społeczeństwa w regionie. W jego dorobku naukowym znajdują się tak znaczące dzieła naukowe, jak: *Czas przełomu. Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946* (Opole 2008) oraz dwutomowe dzieło pt. *Ksiądz infułat Bolesław Kominek, pierwszy administrator apostolski Śląska Opolskiego (1945–1951)* (Opole 2012) i *Ksiądz Bolesław Kominek. Wspomnienia i dokumenty pastoralne pierwszego administratora apostolskiego Śląska Opolskiego (1945–1951)* (Opole 2012).

Pierwsza z recenzowanych książek – *Źródła do dziejów Prószkowa* – jest zbiorem źródeł do dziejów Prószkowa z XVI, XVII, XVIII, XIX i XX w. pozyskanych z prószkowskiego archiwum parafialnego napisanego i zebranego w pierwszej połowie lat 30. XX w. przez ks. Hugona Kwiotka (Hugo Quiotek), wieloletniego proboszcza parafii św. Jerzego w Prószkowie – autora *Kroniki Prószkowa (Die Chronik von Proskau)*. Po żmudnej kwerendzie źródłowej i ustaleniu, że nie wszystkie teksty z *Kroniki* są autorstwa prószkowskiego proboszcza, lecz zbiorem źródeł spisanych przez różnych autorów, ks. Hanich wybrał tylko tekst Kwiotka zatytułowany *Historia Prószkowa* oraz dwa inne teksty autorstwa Kwiotka, tj. *Katolickie Seminarium Nauczycielskie w Prószkowie* oraz *Jubileusz katolickiego kościoła parafialnego w Prószkowie*. Z *Kroniki* ks. Kwiotka autor zamieścił natomiast odpisy nieistniejących już dokumentów znanych i nieznanymi autorami oraz tekst napisany przez ks. dra Józefa Knosalę (Knossalla), dotyczący działalności stowarzyszenia *Marcomannia* studentów prószkowskiej Pomologii, oraz Alfonsa Kreuzera, dotyczący ołtarzy, figur i obrazów w kościele parafialnym w Prószkowie. Zamieszczone zostały także wyjęte z *Kroniki* Kwiotka teksty źródłowe Emanuela Talara, Alfreda Steinerta, Scholza, Maxymiliana Hartmanna, Hansa Lutscha i Josefa Gallusa dotyczące historii Prószkowa i rodu Pruskowskich.

W recenzowanym zbiorze materiałów źródłowych znajdują się również artykuły odszukane przez ks. Hanicha dzięki kwerendzie bibliotecznej i archiwalnej, zamieszczone w różnych książkach, czasopismach i prasie w XIX i XX w., oraz dokumenty zdeponowane w Archiwum Państwowym w Opolu dotyczące dziejów Prószkowa. Są to teksty: Johannesa Sinapiusa, Conrada Błażka, Claudii Zonta, Josefa Jungnitza, Friedricha Alberta Zimmermanna, Johanna Georga Knie, Edwarda Woyniłłowicza, Augustina Weltzla, Erwina Hintzego, Bernharda Goertha, Ernsta Königera, Johanna Friedricha Zöllnera, Samuela Kolonko, Ferdinanda Tschecha i innych.

Z obszernego, liczącego 229 stron zapisu *Kroniki Katolickiej Szkoły Ludowej w Prószkowie (Chronik der katholischen Volksschule in Proskau)* zamieścił ks. Ha-

nich jedynie te fragmenty, które dotyczyły liczebności poszczególnych klas szkoły, języków używanych przez uczniów i nauczycieli oraz ważnych wydarzeń z życia szkoły. Pomiął fragmenty mniej ważne, np. opisy przebudowy szkoły. W całości opublikował natomiast *Relację siostry Helintrudis z jej przeżyć na Śląsku w latach 1942–1946* (*Bericht von Schwester Helintrudis über ihre Erlebnisse in Schlesien in den Jahren 1942–1946*), zawierającą opis tragicznych wydarzeń, jakie miały miejsce w trakcie wkroczenia w 1945 r. Armii Czerwonej na ziemię Śląska Opolskiego. Siostra Helintrudis ze zgromadzenia św. Franciszka (Maria Schorn) opiekowała się rannymi żołnierzami w Zakładzie św. Józefa w Prószkowie, który pełnił w czasie wojny rolę lazaretu.

W zbiorze źródeł do dziejów Prószkowa zamieszczony został również artykuł opolskiej mediewistki, prof. Anny Pobóg-Lenartowicz, w którym autorka omawia obszernie materiały źródłowe dotyczące rodu Pruszkowskich, jakie znajdują się w Morawskim Ziemskim Archiwum w Brnie (*Moravský Zemský Archiv*) w zespole akt *Rodina Pruskových*. Są to: testamenty członków rodu Pruszkowskich, inwentarze zamku w Prószkowie, dokumenty dotyczące spraw majątkowych, genealogie rodu, dokumenty świadczące o aktywności międzynarodowej rodu, aktywności dobroczynnej i fundacyjnej, przynależności do stowarzyszeń i bractw religijnych oraz zasobów zbioru bibliotecznego tego wpływowego rodu.

W sumie zbiór materiałów źródłowych do dziejów Prószkowa zawiera 41 tekstów o objętości od kilku do kilkudziesięciu stron, opatrzonych przez ks. Hanicha obszernymi przypisami. Warto zaznaczyć, że piarstwo naukowe autora charakteryzuje się umieszczaniem w treści głównej pracy obszernych, wyczerpujących odsyłaczy objaśniających, poszerzających informacje, polemicznych, dokumentujących cytaty i bibliograficznych. Szczególnie cenne są objaśnienia terminów, określeń i znaczeń używanych w strukturach kościelnych oraz biogramów osób duchownych. Odzwierciedlają one jego erudycję, świadczą o umiejętności formułowania twierdzeń i ustaleń badawczych.

Każde z zamieszczonych źródeł posiada odpowiednią metryczkę, informującą w jakim języku został sporządzony dany dokument, notę biograficzną autora tekstu, datę i miejsce powstania dokumentu lub jego opublikowania oraz nazwisko tłumacza i redaktora. W metryczce znajduje się też komentarz redakcyjny, wskazujący na błędy i nieścisłości w tekście dotyczące głównie nazewnictwa miejscowości. Wszystkie teksty źródłowe opublikowane zostały w języku polskim i niemieckim. W publikacji znajduje się też zapis bibliograficzny źródeł i opracowań oraz 14 fotografii (dawnych widokówek) Prószkowa z XIX i XX w. z dwujęzycznym podpisem. Jest to niezwykle ważne dla percepcji treści przez czytelników i badaczy naukowych. We wstępie ks. Hanich informuje czytelnika o rodzaju i pochodzeniu

publikowanych źródeł, ich znaczeniu w przekazie historycznym, natomiast Hubert Dobranowski – tłumacz materiałów źródłowych sporządzonych w języku niemieckim na język polski i spisanych w języku polskim na język niemiecki, wyjaśnia zasady przyjętych rozwiązań przy tłumaczeniu i zapisie imion, nazwisk i nazw miejscowości.

Druga z recenzowanych publikacji, *Studia z dziejów Prószkowa* (Opole 2014), jest rezultatem badań podjętych przez ks. Andrzeja Hanicha nad problematyką dziejów Prószkowa i okolicy, niewielkiego subregionu Śląska Opolskiego. Jest ona następstwem penetrowania źródeł i swoistego rodzaju kontynuacją badań nad historią tej ziemi. W opracowaniu zamieszczonych zostało 5 artykułów, zróżnicowanych pod względem treści i objętości. Mankamentem tej publikacji jest krótki, jednostronnicowy wstęp, zbyt ogólnikowo informujący czytelnika o jej zawartości.

Pierwszy z zamieszczonych artykułów naukowych, autorstwa Aleksandry Paszkowskiej pt. *Z dziejów Borów Niemodlińskich wokół Prószkowa* (s. 7–73), dotyczy krainy Borów Niemodlińskich, w obszarze których leży Prószków. Pochodzi z publikacji zbiorowej *28' Historia Borów Niemodlińskich – przestrzeń geograficzna i historyczno-kulturowa*, wydanej pod redakcją Daniela Podobińskiego (Niemodlin 2013). Autorka ukazała w nim przyrodę Borów Niemodlińskich, historię i oblicze kulturowe, w tym także struktury kościelne regionu.

W jednym z trzech opracowań zamieszczonych w *Studiach z dziejów Prószkowa*, pt. *Duszpasterstwo a język ojczysty mieszkańców Śląska Opolskiego przed 1945 rokiem, ze szczególnym uwzględnieniem parafii dekanatu prószkowskiego, w świetle niemieckich kościelnych schematyzmów wrocławskich*, ks. Andrzej Hanich przedstawił specyfikę duszpasterstwa na Śląsku Opolskim w czasach niemieckich, wynikającą ze zróżnicowania etnicznego jego mieszkańców, o czym świadczy używanie języka przez jego mieszkańców w życiu codziennym i w duszpasterstwie parafialnym. Podkreśla, że do 1945 r. na Śląsku Opolskim języka polskiego używała ludność mieszkająca na prawym brzegu Odry, a językiem niemieckim posługiwała się ludność zamieszkała w powiatach głubczyckim, nyskim, grodkowskim, a częściowo również w niemodlińskim i kluczborskim. Przedwojenna granica językowa pokrywała się z granicą państwową polsko-niemiecką, dzieląc czasami nawet parafie, np. w dekanacie niemodlińskim posługiwano się językiem niemieckim i polskim, w parafii Prószków – językiem polskim. Ustalenia badawcze autor oparł na materiale źródłowym – schematyzmach (rocznikach-informatorach) wrocławskich z XIX i XX w., przedstawiających „geografię językową” dekanatu prószkowskiego.

W tekście *Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946, ze szczególnym uwzględnieniem parafii w dekanacie prószkowskim* ks. Hanich ukazuje rolę

Kościół katolickiego na Śląsku Opolskim w czasie walk frontowych i przejmowania tego regionu przez Armię Czerwoną oraz po objęciu władzy przez polską administrację. Pisz o zniszczeniach kościołów i innych obiektów sakralnych, stratach wśród ludności śląskiej, w tym duchowieństwa, powojennej weryfikacji i wysiedleniach, polskim osadnictwie, ustanowieniu Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego, służbie duszpasterskiej duchowieństwa, ich wysiłków podejmowanych na rzecz odbudowy kościołów. Najwięcej miejsca poświęcił dekanatowi prószkowskiemu oraz tragicznym wydarzeniom, jakie miały miejsce w Boguszycach. W tym obszernym artykule wykorzystane zostały materiały źródłowe, zwłaszcza ankiety z 37 dekanatów Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego znajdujące się w Archiwum Diecezji Opolskiej, oraz literatura przedmiotu.

W kolejnym artykule autorstwa ks. Andrzeja Hanicha, zamieszczonym w omawianej publikacji, pt. *Przyczynki do dziejów duchowieństwa ziemi prószkowskiej*, przedstawione zostały sylwetki księży kierujących dekanatem prószkowskim – ks. dziekana Hugona Kwiotka oraz księży dziekanów prószkowskich okresu powojennego – Jana Skorupy i Bolesława Bilińskiego, a także biogramy kapłanów spoczywających na cmentarzu parafialnym w Prószkowie – Józefa Kubisa, Waleriana Dziunikowskiego, Adolfa Kukuruźnińskiego. Zamieszczone zostały również biogramy proboszczów prószkowskich od XVI w. po czasy współczesne.

W *Studiach do dziejów Prószkowa* znajduje się tekst Mariusza Bajno zatytułowany *Troska o zabezpieczenie i należyty stan techniczny zabytkowego kościoła parafialnego św. Jerzego w Prószkowie*, w którym zostało ukazane znaczenie historyczno-architektoniczne i użytkowe tego kościoła oraz działania, jakie podjęto w celu zlikwidowania przyczyn stale pogarszającego się stanu technicznego budynku i ścian oporowych utrzymujących skarpy. Artykuł zawiera ekspertyzę techniczną budynku kościoła, m.in. fotografie i rysunki techniczne konstrukcji budynku i muru oporowego skarpy. Autor tekstu ukazuje również determinację i działania, jakie należało podjąć przy ratowaniu historycznych obiektów budownictwa sakralnego, jakim jest kościół w Prószkowie.

Studia z dziejów Prószkowa dopełnia wywiad, jaki przeprowadził z ks. Andrzejem Hanichem redaktor Krzysztof Ogiolda z „Nowej Trybuny Opolskiej” pt. *2,5 tysiąca przepisów w książce kucharskiej proboszcza z Prószkowa* („NTO” 9–10 IX 2014), opatrzonej w tej książce tytułem *Skarby kulinarne pomagają uratować skarb historyczny*. W rozmowie ks. Hanich nawiązuje do swej pierwszej książki kucharskiej – *Opolszczyzna w wielu smakach* – wydanej w 2012 r., w której przytoczone przepisy kulinarne świadczyły o przenikaniu kultury kresowej na ziemi Śląska Opolskiego i mieszanu się jej ze śląskimi elementami kulturowymi. Dochód ze sprzedaży drugiej książki kulinarnej ks. Hanicha, pt. *Smaki polskie i opolskie. Skar-*

by *dziedzictwa kulinarnego* (Opole 2014), przeznaczony został jako wkład własny parafii (cegielki) na remont perły barokowej architektury sakralnej – kościoła św. Jerzego i wspierającego go muru oporowego w Prószkowie.

Obie recenzowane książki opracowane pod redakcją naukową ks. Andrzeja Hanicha posiadają dużą wartość poznawczą, potrzebną dla poznania dziejów Kościoła katolickiego na Śląsku Opolskim, a w szczególności dekanatu prószkowskiego. Zarówno *Źródła do dziejów Prószkowa*, jak i *Studia z dziejów Prószkowa* są wynikiem żmudnych badań i studiów nad dziejami regionalnymi – „małej ojczyzny” i mieszkającej w niej społeczności. Są doskonałym kompendium wiedzy z historii regionalnej i historii Kościoła. Obie publikacje powinny zainteresować nie tylko mieszkańców Prószkowa i okolic, ale także powinny być adresowane do studentów teologii, nauk humanistycznych i społecznych oraz wszystkich zainteresowanych badaniem historii Kościoła katolickiego w Polsce.

Danuta Kisielewicz

JAN KOCHEL, *Katecheza misyjna w Ewangelii Łukasza i Dziejach Apostolskich. Biblijno-katechetyczne studium narracyjne* (Opolska Biblioteka Teologiczna 133), Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, ss. 224, ISBN 978-83-63950-17-0.

W 2013 r. Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego poszerzyła swą ofertę o kolejną (133) publikację, autorstwa ks. prof. Jana Kochela, zatytułowaną: *Katecheza misyjna w Ewangelii Łukasza i Dziejach Apostolskich. Biblijno-katechetyczne studium narracyjne*. Już w pierwszej recenzji, którą Łukasz Laskowski zamieścił w „Veritati et caritati”, podkreślone zostały „praktyczne” walory recenzowanej publikacji. Rozprawa ks. Kochela jest odpowiedzią na zapotrzebowanie współczesnego Kościoła na nową ewangelizację, ponieważ „(...) podobnie jak wspólnota Kościoła, opisana przez św. Łukasza, tak i Kościół współczesny szuka właściwej metody, by na nowo opowiedzieć «wydarzenie Jezusa» w czasach naznaczonych globalizacją i laicyzacją”. Punktem wyjścia swych rozważań autor uczynił „rozwój pierwszej ewangelizacji wspólnot chrześcijańskich Kościoła, by nauczyć się czegoś z sukcesów i porażek naszych poprzedników”.

Już we wprowadzeniu czytelnik otrzymuje imponującą porcję wiedzy na temat dotychczasowego stanu badań dotyczących katechezy narracyjnej, a przeglądając

bogată bibliografię, naleŹy zauwaŹyć, Źe ks. J. Kochel dla uwypuklenia tematu w komparatystycznym ujęciu korzystał nie tylko z klasyki pism teologicznych, ale teŹ z najnowszych dokumentów Kościoła, a przede wszystkim z licznych najnowszych publikacji – tematycznie zwiąŹanych z opracowywanym zagadnieniem – z kręgu nie tylko polskiej, ale i zagranicznej literatury teologicznej.

„Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię” – to hasło programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce w 2015 r. Wydaje się, iŹ omawiana ksiąŹka moŹe stanowić doskonałą pomoc w głębszym i owocniejszym przeŹywaniu tego roku. Autor bazuje na Łukaszowej narracji, która pod natchnieniem Ducha Świętego adresowana jest do „dostojnego Teofila” i innych nawróconych na chrześcijaństwo zhellenizowanych pogan i Źydów. Wiemy, Źe wiara i nawrócenie rodzą się pod wpływem słuchania i czytania Słowa Chrystusa (por. Rz 10,17). Dlatego tym bardziej niniejsza recenzowana ksiąŹka daje okazję, by po raz kolejny, na nowo, podjąć głęboką odnowę wewnętrzną. Okazja to podwójna: z racji wyŹej wspomnianego hasła roku duszpasterskiego, a nade wszystko z powodu niewątpliwych poŹytków intelektualnych i duchowych, które przynosi lektura teŹej ksiąŹki.

Autor recenzowanej publikacji jest cenionym wykładowcą katechetyki i pedagogiki chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego oraz rzeczoznawcą ds. programów i podręczników Komisji Wychowania KEP. Znany jest szeroko dzięki stronie internetowej „Szkoła Słowa BoŹego” (<http://www.ssb24.pl/>), której jest redaktorem naczelnym, a takŹe jako duchowy uczeń kard. Carlo Marii Martiniego i promotor jego medytacji biblijnych metodą *lectio divina*. Zatem właściwe i pełne zrozumienie publikacji ks. Kochela z pominięciem jego duszpasterskich przymiotów oraz naukowej i pastoralnej spuścizny kard. Martiniego byłoby niepełne i krzywdzące.

Monografia, licząca 224 strony, składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział I (s. 25–60), o charakterze wprowadzającym pt. *Struktura i narracyjny charakter dzieła św. Łukasza*, przedstawia dzieło ewangelisty, poddając je analizie biblijnej z narracyjnego punktu widzenia. Niewątpliwie zaletą tego rozdziału, a takŹe i następnym jest pieczołowicie opracowany wykaz tabel i schematów, przez co recenzowana pozycja staje się wizualnie atrakcyjniejsza i bardziej przejrzysta.

Rozdział II, pt. *Katecheza misyjna Jezusa wedlug Łukasza* (s. 61–92), prowadzi czytelnika do programowego orędzia Jezusa, wygłoszonego w rodzinnej nazaretańskiej synagodze (Łk 4,16-30). W tym wydarzeniu objawia się misyjna samoświadomość Jezusa. Autor analizując Jezusowe katechezy narracyjne, ukazuje Go jako: Ewangelizatora, Nauczyciela i Mistrza. BoŹa pedagogia w kontekście katechezy misyjnej osiąga swój kulminacyjny punkt w Chrystusowym nakazie misyjnym (Łk 24,48; Dz 1,8). Omawiany rozdział nie zatrzymuje się tylko na podaniu

konkretnych sigłów odnośnie do omawianego tematu, ale nade wszystko eksplikuje przypowieści Jezusa – „uprzywilejowaną formę Jego nauczania”. Pośród relacji czterech Ewangelistów, narracja Łukaszowa zajmuje najwięcej, bo aż ok. 52%. Kochel w tym rozdziale podejmuje się bardzo szczegółowej, egzegetycznej analizy dwóch przypowieści na temat królestwa Bożego (o ziarnie gorczycy oraz o kwasie chlebowym). Jezus nigdy nie podał definicji królestwa Bożego, lecz o nim opowiadał, przekonując o jego permanentnym dynamizmie na zasadzie kontrastu: „małe ziarno – duże drzewo”. Ostatecznie każda Jezusowa przypowieść chce coś więcej nam ukazać niż tylko kontekst historyczny, który jest niejako oknem (co?, gdzie?, kiedy?). Analiza narracyjna, jak przypomina dokument Papieskiej Komisji Biblijnej pt. *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, staje się zwierciadłem, w którym każdy z czytelników winien zobaczyć siebie, swoje sprawy, wysunąć domysły na temat tego, co Chrystus chce mi powiedzieć, finalnie zrodzić pytanie, co dana przypowieść wnosi do mojej z Nim relacji. Warty podkreślenia w tym rozdziale jest fakt, iż autor odnosi się do aktualnych problemów Kościoła. Przypomina o ważnym przemówieniu do katechetów i nauczycieli religii kard. J. Ratzingera z okazji Roku Jubileuszowego, odnośnie do sposobów nowej ewangelizacji. Kochel z tego przemówienia papieża-emeryta Benedykta XVI wyciąga wnioski i zachęca do „odważnego podjęcia wyzwań misji ewangelizacyjnej – misji rozpoczęcia od nowa na wzór pierwotnej szkoły ewangelizacji, w której sam Jezus nauczając w przypowieściach, wskazywał na logikę Bożego działania, odpowiadając w ten sposób na obawy uczniów, oczekujących natychmiastowych sukcesów i wielkich liczb”.

Treść III rozdziału (s. 93–114) stanowi analizę katechezy narracyjnej św. Piotra. Autor zaznacza, iż trzeci ewangelista stopniowo ukazuje postać Apostoła na zasadzie sekwencji od imienia „Szymon“ do imienia „Piotr“, przez co czytelnik wyraźnie dostrzeże, iż Mistrz z Nazaretu stopniowo przygotowywał Szymona Piotra do roli przewodnika, nauczyciela i wychowawcy innych. Następnie przedstawia i przybliża św. Piotra jako apostoła i świadka dla judeochrześcijan i pogan.

Rozdział IV (s. 115–136) to „Łukaszowa wizja katechezy misyjnej św. Pawła”. Autor analizuje kerygmat Apostoła Narodów oraz jego mowy katechetyczne. Rekapitulacja rozdziału to całościowe porównanie dziejów św. Piotra i św. Pawła.

Wreszcie rozdział V (s. 137–162) to *résumé* całej publikacji. J. Kochel podkreśla podwójną rolę autora dyptychu, „który potrafi łączyć misję nauczyciela i wychowywania w wierze z posługą historyka i teologa”. Rozdział ten poświęcony jest katechezie narracyjnej św. Łukasza, w sposób szczególny ukazane zostają Dzieje Apostolskie jako naczelnny przykład katechezy narracyjnej. Nadto raz jeszcze

wybrzmiewają praktyczne odniesienia katechetyczno-pastoralne, które rodzą się z analizy i percepcji narracyjnej.

Erudycja rozprawy ks. J. Kochła zmusza czytelnika do pogłębionej refleksji w procesie percepcji i recepcji Łukasowego dyptyku. Autor, analizując treści i struktury wypowiedzi Łukasza, prowadzi poszukiwania interdyscyplinarne. Zgodnie z ustaleniami nauk humanistycznych, świat przedstawiony w dziele epickim to m.in. zdarzenia i bohaterowie osadzeni w konkretnym środowisku społecznym, działający na tle procesu historycznego i realiów obyczajowych oraz ich przeżycia, myśli, postawy oraz konflikty psychologiczne.

Szymon Stępniaak

ANNA PRUSIK, *Rodzina i jej alternatywne formy w poglądach młodych Polaków*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Olsztyn 2014, ss. 175, ISBN 978-83-87867-88-1.

Zagadnienie przeobrażeń rodziny było podejmowane w różnym zakresie i przez różnych badaczy. Renata Doniec badała przemiany społeczno-moralne w świadomości trzech pokoleń (2001), Ewa Leś i Stefania Bernini porównywały i analizowały przemiany rodziny w Polsce i we Włoszech (2010), a Zofia Frączek skupiła się na zmianach percepcji wartości rodziny (2011). Powyższe zagadnienie pojawiało się w większości publikacji poświęconych polityce rodzinnej. Pisali o tym m.in.: Bożenna Balcerzak-Paradowska (*Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków: przemiany, zagrożenia, potrzeba działań*, 2004), Cecylia Sadowska-Snarska (*Równowaga praca – życie: studium porównawcze Finlandia – Polska – Hiszpania*, 2007), Marek Zubik i in. (red.) (*Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, 2009). Perspektywa, którą zaproponowała Anna Prusik – zbadanie poglądów Polaków w wieku 18–35 lat na tradycyjną rodzinę oraz jej alternatywne formy, jest całkowicie nowym i wartym uwagi ujęciem.

Anna Prusik jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki oraz pedagogiem społecznym, związanym z Wyższą Szkołą Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Obecnie pełni funkcję dziekana Wydziału Socjologii i Pedagogiki WSiE TWP w Olsztynie. Zainteresowania badawcze Anny Prusik koncentrują się wokół problematyki współczesnej rodziny,

a w sposób szczególny – jej transformacji. Podejmowane dotychczas przez nią zagadnienia dotyczyły m.in. dezintegracyjnej oraz integracyjnej roli konfliktu w rodzinie, przemian rodziny na przestrzeni wieków, rodziny jako środowiska wychowawczego. Omawiana publikacja nie jest pierwszą podjętą przez autorkę refleksją nad poglądami młodzieży, już wcześniej bowiem badała wymienioną grupę społeczną¹.

Książka składa się z wprowadzenia, uporządkowanych problemowo czterech rozdziałów, zakończenia i bibliografii. W krótkim wprowadzeniu autorka określa cel pracy, jakim jest rozpoznanie opinii młodych ludzi na temat ich preferencji dotyczących modelu życia rodzinnego. Pyta: „czy społeczeństwo ryzyka, kryzys wartości, spadek znaczenia rodziny w świadomości wielu ludzi, a także panujące w rodzinie macierzystej młodych ludzi wzajemne relacje i warunki życia, determinują wybory dokonywane przez nich w zakresie modelu przyszłej rodziny? Czy też powodują, że młodzież odrzuca małżeństwo, wybierając jedną z jego alternatywnych form?” (s. 9).

Pierwszy rozdział został podzielony na cztery podrozdziały, w których autorka dokonuje przeglądu różnych definicji pojęcia „rodzina”, sformułowanych przez badaczy – socjologów, pedagogów, filozofów, ale również respondentów badań CBOS. Analizuje także kluczowe z punktu widzenia publikacji kategorie pojęciowe: „wychowanie”, „środowisko wychowawcze”, „modele rodziny”. Następnie przedstawia przemiany współczesnej rodziny i prezentuje poglądy młodych ludzi na temat wartości życia rodzinnego. Omawiając istniejące zagrożenia współczesnej rodziny, wyróżnia kategorie: „społeczeństwo ryzyka”, „marginalizacja”, „wykluczenie społeczne”. Na przemiany rodziny mają wpływ różne czynniki, które autorka opisuje dość szczegółowo. Brakuje jednak wyraźnego wyodrębnienia uwarunkowań instytucjonalnych, politycznych i feministycznych, wpływających na przemiany rodziny. Biorąc pod uwagę liczne zmiany, które zaszły w polityce rodzinnej, może wydawać się to zaskakujące.

Autorka wprawdzie definiuje pojęcie „młodzież”, ale nie wskazuje granic wiekowych tej grupy społecznej. Prezentuje wyniki różnych badań, które koncentrują się na młodzieży, ale trudno stwierdzić, która grupa wiekowa jest rozumiana pod tym pojęciem. Przywołując badania, tylko w niektórych przypadkach zaznacza granice wiekowe młodzieży. Z jednej strony jest to młodzież w wieku 16–19 lat

¹ Wybrane publikacje Anny Prusik, w których koncentrowała się na poglądach młodzieży: *Zmiana modelu rodziny czy jej atrofia? W świetle badań poglądów młodzieży*, w: J. PIEKARSKI I IN. (red.), *Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa*, Łódź 2010; *Monoparentalność w preferencjach młodzieży*, w: I. MYŚLIWCZYK (red.), *W kręgu trudnego dzieciństwa i rodzicielstwa*, Warszawa 2013; *Implikacje nieumiejętnego wykorzystania cyberprzestrzeni przez młodzież*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy” (2014), s. 23–38.

(szkoła średnia), z drugiej młodzież w wieku 15–30 lat (np. badania Leona Dyczewskiego na temat wyobrażeń młodzieży o małżeństwie i rodzinie)². W innym miejscu rozdziału autorka odwołuje się do badań dotyczących „młodych Polaków”. „Młodzież” oraz „młodzi Polacy” są dwoma grupami społecznymi, o których naprzemiennie pisze autorka w tej części. Trudno więc stwierdzić, kto tak naprawdę miał być grupą docelową i jak miała być nazwana. Ponadto jednym badaniom poświęca nieproporcjonalnie więcej uwagi niż innym. Trudno określić, czym kierowała się autorka przedstawiając określone wyniki badań w danej kolejności i poświęcając im określoną ilość uwagi. Zaprezentowane zostały wyniki badań CBOS i wybranych badaczy, pochodzące z różnych lat/okresów i odwołujące się do różnych hierarchii wartości. Z jednej strony liczba odwołań do badań jest imponująca, z drugiej jednak można odnieść wrażenie chaosu. Brakuje wyraźnego uporządkowania w wywodzie naukowym.

W rozdziale drugim, poświęconym alternatywnym formom życia małżeńsko-rodzinnego, autorka porównuje cechy rodziny tradycyjnej z cechami alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Wskazuje również na przyczyny przeobrażeń małżeństwa i rodziny. Następnie prezentuje różne typologie alternatywnych do tradycyjnej rodziny form życia rodzinnego oraz alternatywy w ramach małżeństwa. W drugiej części tego rozdziału rozróżnia i krótko opisuje konkubinaty, kohabitację i związki typu LAT, by następnie scharakteryzować formy życia małżeńsko-rodzinnego: odpowiednio „monoparentalność”, „życie w pojedynkę”, „dobrowolną bezdzietność”, „związki homoseksualne”, „rodzinę zrekonstruowaną”. Na większą uwagę zasługiwałyby również inne, alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego, które pojawiają się współcześnie: dzieci wychowujące się pod opieką innych niż rodzice członków rodziny/opiekunów wskutek wyjazdu rodziców do pracy zagranicą czy nowoczesne rodziny wielopokoleniowe (zamieszkujące razem ze względów ekonomicznych). Autorka w każdym z podrozdziałów dokładnie charakteryzuje poszczególne alternatywne do rodziny formy. Oprócz zdefiniowania czym są, wskazuje na przyczyny ich powstania, przywołuje różne klasyfikacje, typologie, przytacza liczne badania, np. odwołujące się do postaw Polaków wobec określonych form. Spośród podrozdziałów odwołujących się do form opieki najsłabiej opisany jest ten podejmujący temat rodzin zrekonstruowanych. Prawdo-

² Barbara Fatyga proponuje, aby za młodzież uznać zróżnicowaną kategorię ludności w wieku od 11 do 25 lat. W jej obręb wchodzi liczne subkategorie: wg kryterium wieku: nastolatki (od 11 do 19 lat) i młodzi dorośli (od 20 do 25 lat); najczęściej w badaniach socjologicznych wyodrębnia się młodych ludzi w wieku 15–19 lub 15–24 lata; *Definicja młodzieży*, w: „Biała Księga” *młodzieży polskiej*, Warszawa 2004, s. 12–13. Wg St. Bałeya młodzież obejmuje wiek między 13. a 20. rokiem życia, według M. Kreutza – między 11. i 21. rokiem życia, a według M. Żebrowskiej – między 12. i 18. rokiem życia.

podobnie dlatego, iż wspomniana tematyka jest wciąż rzadko podejmowana i badana – nie udało się odnaleźć badań np. CBOS na temat opinii Polaków o rodzinach typu *patchwork*.

Rozdziały trzeci i czwarty prezentują wyniki badań własnych autorki. Anna Prusik dokładnie opisuje zastosowaną metodologię badawczą (przedstawia układ zmiennych zależnych i niezależnych oraz ich wskaźniki), charakteryzuje grupę badanych, następnie przedstawia opinie badanych na temat funkcjonowania rodziny pochodzenia, warunków materialno-bytowych rodziny pochodzenia, funkcjonowania przyszłej rodziny, by wreszcie odpowiedzieć na pytanie o preferowany przez badanych model rodziny. W dalszej kolejności prezentuje społeczno-kulturowe źródła preferencji modelu rodziny. Następnie zaś skupia się na społeczno-kulturowych uwarunkowaniach wyboru życia: a) w związku kohabitacyjnym, b) samotnego macierzyństwa, c) w pojedynkę. W ostatniej części przedstawia opinie badanych na temat związków homoseksualnych i życia w komunach. Autorka wskazuje zależności bądź ich brak oraz podkreśla, które z nich są istotne statystycznie, co umożliwia jej wcześniej przeprowadzona analiza rozkładu chi kwadrat. Bez wątplenia jest ona imponująca objętościowo – w trzecim i czwartym podrozdziale pojawia się łącznie ponad 50 tabel z danymi. Tabele prezentują jedynie dane pierwotne, wnioski z ich analizy zostały zawarte w tekście. Takie rozwiązanie powoduje, że wnioski z badań nie są widoczne w tabelach „na pierwszy rzut oka”. Przyjęta w obu rozdziałach forma może być uznana za nieatrakcyjną dla czytelnika, mało zróżnicowaną, raczej monotonną. Wnioski – podobnie. Brakuje w tych częściach licznych cytatów z wypowiedzi respondentów, których udzielili na pytania otwarte. Z pewnością ich zawarcie znacząco wzbogaciłoby treść książki.

W zakończeniu książki autorka wprawdzie odpowiada na zadane we wprowadzeniu pytania, choć bardzo ogólnie, częściowo powtarza treści, które pojawiły się we wprowadzeniu i w pierwszym rozdziale, a które odnosiły się do uwarunkowań przemian zachodzących w rodzinach. Przedstawia najważniejsze wnioski szczegółowe.

Anna Prusik w swojej publikacji wykazała się znajomością literatury naukowej z zakresu przemian rodziny z punktu widzenia socjologiczno-pedagogicznego. Do napisania książki wykorzystała zarówno prace zwarte, jak i artykuły z czasopism naukowych (polskich i zagranicznych). We wszystkich rozdziałach książki odwoływała się do licznych badań socjologicznych, pedagogicznych oraz opinii publicznej.

Badanie przeprowadzone przez Annę Prusik ma charakter ilościowy. Zostało zrealizowane za pomocą ankiety audytoryjnej wśród uczniów i studentów wy-

branych do badań szkół wyższych i szkół średnich. Zastosowanie ankiety audytoryjnej jako narzędzia badawczego gwarantuje prawie stuprocentową zwrotność materiału, jednak autorka nie podaje, jak było w tym przypadku. Wspomina jedynie, że do analizy zakwalifikowano 400 ankiet. Nie wiadomo więc, ile ankiet zostało rozdanych i zebranych. Wybór takiej metody uniemożliwia badaczowi zadanie dodatkowych pytań badawczych, które w tym wypadku mogą okazać się uzasadnione, zwłaszcza w części, w której autorka np. próbuje zarysować tło rodzinne. Warto byłoby rozważyć zastosowanie innego narzędzia badawczego – indywidualnego wywiadu pogłębionego, który mógłby dostarczyć wielu informacji niemożliwych do zdobycia za pośrednictwem ankiety audytoryjnej. Autorka zastosowała celowo-losowy dobór próby. Losowo zostały wybrane poszczególne uczelnie i wydziały oraz szkoła średnia. Celowo dobrana została młodzież licealna i studencka w wieku 18–35 lat, stanu wolnego, bezdzietna, ucząca się i studiująca w Olsztynie, zamieszkująca na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Przeanalizowano 400 ankiet (200 z grupy studentów, 200 z grupy licealistów). Do analizy danych wykorzystwała test zgodności chi kwadrat. Autorka nie umieszcza wzoru ankiety w aneksie do książki, co wydaje się być dużym uchybieniem, bowiem nie pozwala czytelnikowi zapoznać się ze wszystkimi pytaniami, które zostały zadane respondentom, ani ocenić tego, jak zostały skonstruowane. Co więcej, autorka umieszcza zaledwie kilka cytatów z wypowiedzi respondentów. W części charakteryzującej grupę badanych, z jednej strony szczegółowo ją opisuje (podając takie informacje, jak miejsce zamieszkania, płeć, wiek, rodzina pochodzenia [pełna, niepełna itd.], model rodziny [układ rodzice – liczba dzieci], wykształcenie rodziców, ich praca zawodowa), z drugiej jednak strony podane informacje mogą okazać się niewystarczające – czytelnik nie dowiadyuje się, jaki zawód wykonują rodzice badanych osób albo jaki zawód wykonują sami badani (ci ze starszej grupy wiekowej).

Autorka podjęła temat ciekawy, „nowy”, jeszcze mało rozpoznany w literaturze. Ogólne wnioski, które przedstawiła, nie są zaskakujące: większość młodych ludzi deklaruje chęć wstąpienia w związek małżeński. Szczegółowe wnioski natomiast z pewnością zasługują na uwagę i mogą stanowić punkt wyjścia do kolejnych badań, pogłębiających określony wątek, np. wpływu wykształcenia rodziców i wykonywanej przez nich pracy na poglądy młodych Polaków na rodzinę, podejmujących nowy, np. wpływu uwarunkowań politycznych na poglądy młodych Polaków na rodzinę czy obejmujących badaniem większą liczbę respondentów (z innych województw). Niewątpliwą wartością niniejszej pracy jest dokładny opis zastosowanej metodologii oraz imponująca rozmiarami ilościowa analiza statystyczna, której wyniki w całości zostały przedstawione w książce. Publikacja z pewnością

będzie cennym źródłem wiedzy zarówno dla polityków społecznych, jak i pedagogów czy socjologów.

Klaudia Wolniewicz